

SAVAŞ, Pınar; AKKUŞ, Duygu, “Akademik Bir Disiplin Olarak Bizans Çalışmaları” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Aralık 2020, s. 506-515.

Makale Türü: Tarih Çeviri

DOI No:

Geliş Tarihi / Received: 3 Kasım 2020
Online Yayın: 26 Aralık 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 22 Kasım 2020
Published Online: 26 December 2020

Akademik Bir Disiplin Olarak Bizans Çalışmaları **

Byzantine Studies As an Academic Discipline

Pınar SAVAŞ^{1*}

Duygu AKKUŞ^{2*+}

¹ Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, MUĞLA.

* pinarsavas85@hotmail.com

+ ORCID: 0000-0002-2300-7323

² Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, MUĞLA.

* esra_akkus@hotmail.com

+ ORCID: 0000-0002-4248-4010

* Bu yazı şurada yayınlandı: Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack, “Byzantine Studies As an Academic Discipline”, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Chapter I.1.1, Edited by Elizabeth Jeffreys with John Haldon, Robin Cormack, Oxford 2008, ss. 3-20.

+ Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2.yazar: %50.

Bizans çalışmaları, Bizans İmparatorluğu olarak bilinegelmiş Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarihi ve kültürü ile ilgilidir. Bu devletin merkezi, Roma İmparatorluğu'nun doğu kesimlerinin başkenti olmak üzere, 324 yılında İmparator Konstantinos (Konstantinos'un esas niyeti meselesi tartışmalı olarak kalsa da) tarafından kurulduğu kabul edilen Konstantinopolis (modern İstanbul) şehriydi. Sınırları yüzyıllar boyunca değişse de 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedilene kadar, Avrupa dünyasında, Doğu Akdeniz'de ve komşu bölgelerde müstakil ve ekseriyetle büyük bir siyasi varlık olarak kalmış, etkileri ise günümüze kadar devam etmiştir. İmparatorları ve vatandaşları kendilerini *Romalı (romaioi)* olarak düşünürken, Konstantinopolis sakinleri kendilerinden sürekli olarak *Konstantinopolisliler*, şehirlerinden de *Kraliçe Şehir* olarak bahsetmişlerdir.

"Bizans" tabiri, daha önceden Konstantin'in Konstantinopolis'inin yerinde bulunmakta olan ve M.Ö. VIII. yüzyılda kurulan Byzantion şehrinin adından türetilmiştir ve ilk olarak XVII. yüzyıl Avrupa'sında kullanılan modern bir yorumdur. "Byzantion" ve "Bizans" artık Doğu Roma İmparatorluğu ve kültürünün tüm yönlerinden bahsetmek için kullanılmaktadır. Bizans'ın hükümet ve idare yapıları, Roma İmparatorluğu'nun bir uzantısı olarak, öncelikle yönetim dilinin Latince olmasıyla birlikte geç Roma İmparatorluğu'nun ilk asırlarındaki yapılarından sorunsuz bir şekilde evrilmiştir. Bununla birlikte, yazınsal kültürünün dili ise Yunanca idi. Konstantinopolis, kuruluşundan itibaren bir Hristiyan şehriydi. Kentin piskoposu zamanla Ortodoks Kilisesi'nin ekümenik patriği haline gelirken, Hristiyanlığın ritüelleri ve düşünce kalıpları Bizans yaşam biçiminde yaygınlaşmıştı. Nihayetinde bu imparatorluğun tanımlayıcı karakteristik özellikleri şöyleydi; o, hukuk ve yönetimde Romalı, dil ve yazınsal kültürde Grek, din olarak ise Hristiyan'dı.

Yirmi birinci yüzyılın İngilizce konuşan dünyası ya da genel olarak Batı Avrupa için Bizans, önceki varlığının belirgin ve oldukça gerçek bir anımsatıcısı olan Batı Roma İmparatorluğu'nun aksine bir kara delik, bilinmeyen kararlık bir güçtür. Temelde algıdaki bu fark, Geç Antik Dönem ve Ortaçağ'da meydana gelen Doğu ve Batı Avrupa arasındaki dilsel ve kültürel -aynı zamanda politik- bölünmeyi yansıtır ki bu dönemde Doğu, çoğunlukla Grek yazınsal kültüre sahip Ortodoks iken; Batı, Latin yazınsal kültüre sahip Romalı Katolik idi. Bazı noktalarda ikisinin arasında aşılabilir bir engelin yer edinmiş olduğu söylenebilir. Bu ayrım, modern zamanlarda bile pek çok alanda görülebilir. Antik Yunan metinlerinin Bizans'ın müdahalesi olmadan günümüze ulaşamayacağını istemeyerek de olsa kabul eden klasikçilere rağmen, orta ve yükseköğretim müfredatında Bizans'a oldukça az yer verilmiş, Bizans yalnızca belirli bir kesimin ilgisi dâhilinde kalmıştır. Ancak, bu *damnatio memoriae* (hatıranın lanetlenmesi), bu unutulmaya mahkûmluk, artık bir zamanlar olduğu kadar geçerli değildir. Bu durumun en iyi göstergesi, Metropolitan Sanat Müzesi'ndekiler başta olmak üzere ('1927'de Tinsellik Çağı', 1997'de 'Bizans'ın Görkemi' ve 2004'te 'Bizans: İnanç ve Güç 1261-1557') Bizans sanatı sergilerinin düzenlenmesi, bu sergilerin yarattığı yoğun ilgi ve muazzam katalog satışları olmuştur. Bizans ve kültürüne dair artan bu farkındalığa, turizmin gelişmesi, önemli anıtlara erişimin artık eskisi kadar riskli bir macera olmaması, Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan seyahatlerin ucuzluğu da dâhil edilmelidir.

Bununla birlikte, Bizans çalışmalarına adanmış akademik merkezler, Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın pek çok ülkesinde, bazı durumlarda bir bireyin özel ilgisinin sonucu olarak gayri resmî, bazı durumlarda da resmi olarak, on dokuzuncu yüzyılın son yıllarından beri pek çok biçimde var olmuştur. Bu merkezler, emaye tekniğinde yapılan el sanatı ürünleri ve ikonalar gibi değerli eserleri, sanat meraklısı koleksiyoncular için bir antika hobisi olabileceksen, tutarlı bir bilim dalına çevirmişlerdir. Bizans araştırmalarının başlamasını sağlayan dürtü, tamamı Bizans döneminden kalan ve Bizans hâkimiyeti altındaki bölgelerde kopyalanmış olan, klasik ya da Ortaçağ metinlerinin Grekçe yazmalarının büyük koleksiyonlarından

gelmektedir. Çok çeşitli tarihsel koşulların bir sonucu olarak bir araya getirilen bu tür koleksiyonlar, Atina, Londra, Madrid, Paris, Vatikan ve Viyana gibi yerlerde bulunabilir. Bu, Bizans'a olan ilginin başlıca odağının tarihle olduğu kadar filoloji ile de ilgili olduğu anlamına gelmektedir. Kuşkusuz ki bazıları için 'Bizans' adı, Bizans kültürel kimliğinin sadece bir parçası olan teolojik geleneği ve dini yapıları ifade eder.

İmparatorluğun son dönemleri öğrenildikçe ona karşı ilk ilginin Fransa'da *'le bas empire (alt imparatorluk)'* de, paralel emperyal amaçlar arasında olumlu karşılaştırmaların yapılabildiği XIV. Louis'in sarayında olduğu görülmüştür. Bu, Bizans dönemine ait, özellikle tarihsel metinlerin edinilmesine yönelik ilgiye ve bunlardan kraliyet koleksiyonlarındaki önemli bir kısmın, ilk baskılarının yapılmasına yol açmıştır. Venedik'te yeniden basılan bu Paris nüshaları, on dokuzuncu yüzyılın Bonn nüshaları tarafından yerleri alınmaya kadar önemli araçlar olarak kaldılar. Paris kütüphanelerinde tutulan el yazmaları, Du Cange'ın *Glossarium mediae et infimae Graecitatis (1688)* adlı eseri gibi diğer önemli akademik araçlar için de gereken kaynakları sağladı. Bizans çalışmalarına olan entelektüel ilgi, son yıllarda Sorbonne ve Collège de France'daki önemli çalışmaların temsil ettiği Fransız akademik yaşamında bir değişmez olarak kalmıştır.

Disiplini oluşturma yolunda belki de en önemli adım 1890'larda Karl Krumbacher (1856-1909) tarafından, Münih'te atıldı. Krumbacher aynı zamanda alan üzerinde odaklanan ilk ve başlıca olma özelliğini hâlâ sürdüren *Byzantinische Zeitschrift* dergisini ve Münih Üniversitesi bünyesinde günümüzde de işlevini devam ettiren Bizans Çalışmaları Enstitüsü'nü kurdu. Almanya'da, Berlin, Bonn ve Hamburg gibi yerlerde, başka önemli merkezler de ortaya çıktı. Ayrıca yeni kurulan üniversitenin ve akademinin bu alanda kuvvetli bir ilgiye sahip olduğu Atina'daki gelişmeler de kayda değerdi. Devrim öncesi Rusya, Stalin döneminde zorlukla devam eden ancak 1970'lerde Moskova'dan Washington'a taşındığında merhum Alexander Kazhdan'ın getirdiği canlandırıcı perspektiflerde yansımaları bulan çok önemli çalışmalara şahit oldu.

Bu disiplin için bir sonraki en önemli adım, ilki 1924'te Bükreş'te yaklaşık otuz kadar katılımcıyla gerçekleşen bir dizi uluslararası Bizans Çalışmaları Kongresi düzenlenmesiydi. Bu kongreler, II. Dünya Savaşı nedeniyle oluşan kesintiler haricinde, her beş yılda bir düzenlene gelmiştir. En yakın zamanda olanlar, Moskova (1991), Kopenhag (1996), Paris (2001) ve Londra (2006)'da gerçekleştirilmiştir. Kongrelerin neredeyse bütün bildirimleri ve daha kısa katkılarının pek çoğu yayınlanmıştır: Bunlar değişen ilgi alanlarının ve metodolojilerinin çok değerli kayıtlarıdır.

1920'lerde ve 1930'larda Bizans eserleri (ikonalar, fildişleri, emaye tekniğiyle yapılan el sanatı örnekleri), güzel sanatlar koleksiyoncularının dikkatini çekti. Bunların soyut nitelikleri zamanın beğenisi ile bağdaşyordu ve nispeten ucuzdular. Amerikalı uzmanlar Bay ve Bayan Robert Bliss, Washington'da büyüleyici bir on sekizinci yüzyıl malikânesi olan evlerinde bulunan akademik kütüphane ile beraber, seçkin koleksiyonlarını kurdular. 1940'ta bunu Harvard Üniversitesine sundular: Dumbarton Oaks'taki Bizans Çalışmaları Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, başka bir yerde eşinin zorlukla bulunabileceği kitapları bünyesinde barındırmasıyla bu alandaki en önemli kaynaklardan biri haline gelmiş oldu. Kuzey Amerika üniversitelerinin birçoğunda Bizans çalışmalarının mevcudiyeti bu kuruma çok şey borçludur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Bizans Çalışmaları, yükseköğretimin genel yayılımının bir parçası olarak gelişti. Avusturya'da, Viyana Devlet Kütüphanesi'ndeki önemli sayıda Grekçe el yazmalarına sahip olunmasıyla birlikte, Katolik ve Ortodoks Avrupa arasındaki kavşaklarda merkezi olarak konumlanmış olan *Institut der Österreichischen Byzantinistik* (Avusturya Bizans Araştırmaları Enstitüsü) kuruldu ve kısa bir süre içerisinde, merhum Herbert Hunger'in mahir rehberliği altında,

modern el yazması kataloglarından başlayarak, metinlerin baskılarını, mühür incelemelerini ve Bizans topraklarının haritalanmasını (*Tabula Imperii Byzantini-Bizans İmparatorluğu Haritası*) içeren büyük bir araştırma projesi dizisi başlatıldı. Bizans araştırmalarının J. B. Bury (1861-1927) ve daha sonra onun öğrencisi Steven Runciman (1903-2000) gibi bilim insanları tarafından bireysel bir şekilde ilerletildiği Britanya’da, daha öncesinde zayıf olan kurumsal destek, 1960’ların eğitimsel yaratıcılığı içerisinde bir değişim geçirdi ve bölümler kuruldu (Birmingham) veya güçlendirildi (Cambridge, London, Oxford). İngiltere’deki Bizans çalışmaları, Dumbarton Oaks sempozyumları ve beş yılda bir düzenlenen uluslararası kongreler şeklinde, düzenli olarak basılan yıllık sempozyumlarla bir araya getirilmektedir. Avustralya’daki Bizans çalışmalarının oldukça şaşırtıcı gücü, dâhil olanların çoğu Birleşik Krallıkta eğitim görmüş oldukları için, İngiltere’deki gelişmelerin bir uzantısı olarak görülebilir.

Bugün Bizans çalışmaları, ister özerk bölümlerde, isterse de bireysel çalışan bilim insanlarının özel araştırmalarıyla olsun, batı dünyasındaki birçok üniversitede temsil edilen akademik bir disiplindir. Elektronik yayın araçları rağbet görmeye başlasa da, *Byzantine and Modern Greek Studies*, *Byzantinische Zeitschrift*, *Byzantinoslavica*, *Dumbarton Oaks Papers*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, *Revue des Etudes Byzantines*, *Vizantijskij Vremennik* gibi akademik dergiler, bu disiplinin temel iletişim organları olmaya devam etmektedirler.

Bir bilim alanı olarak Bizans Çalışmalarının mevcut popülaritesi, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa’daki üniversiteler ve eşdeğer kurumlar aracılığıyla kitlesel yükseköğretim yayılmasının yanı sıra ‘Batı’ kültürünün çoğunun, post-klasik öncüllerine yönelik artan farkındalığı ve ilgiyi yansıtmaktadır. Buna ek olarak, Ortodoks Kilisesi’nin Orta Çağlardan günümüze kadar bir rol oynadığı çağdaş kültürlerin Ortaçağ atalarına olan yakınlığına da karşılık gelen bir farkındalık da mevcuttur. Ayrıca bu, Bizans ile Modern Yunan araştırmalarının popüler karışımının küçük ama canlı eğitim pazarını genişlettiği, Yunanistan ve Doğu Avrupa’dan Amerika, Kanada ve özellikle Avustralya’ya göç etmiş olan ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak göçmenler tarafından kendi miraslarının bir yönüne gösterilen ilgiyi de yansıtır. Erken Rönesans döneminde öncelikle Bizans dünyasına ve onun mirasına olan ilginin böylesine bir uyarım elde etmesinin temel olarak siyasi endişe nedeniyle olması önemli ve belki de ironiktir. Osmanlı Devleti’nin genişlemesinin Orta ve Batı Avrupa’da yarattığı tehdit, Türklere ve onların tarihlerini içeren Bizans kayıtlarına karşı duyulan ilgiyi artırmış ve bu ilgi, on altıncı yüzyıl boyunca, özellikle İtalya’da, siyasi ve entelektüel camialar arasında, Doğu Roma’nın, ya da en azından Roma sonrası imparatorluk geçmişinin daha derinlemesine araştırılması hususuna önyak olmuştur (yararlı kısa giriş için Moravcsik 1976’daki bölüme bakınız).

Siyasi, tarihi, dahası stratejik ve coğrafi merakla yakından ilişkili olan Yunan dili çalışmaları ve onun post-klasik dünyadaki evrimi, bu gelişmekte olan geleneğin merkezi bir parçasıydı. Yunancanın çeşitli sözlü ve yazılı biçimlerindeki dilsel evrimi, farklı kayıtlar ve lehçeler arasındaki işlevsel ve kültürel farklılaşma, dilbilimciler ve filologlar için geniş bir alan olmuştur; bu alana ilgi, Ortaçağ Yunan tarih yazımını ve kroniklerini anlamlandırma ihtiyacı ile güdülenmiştir ve onu üreten dönemin kültürel politikasının birincil gereksinimleriyle bağlantılıdır.

Ancak batı biliminin çoğu konusu gibi “Bizans” bilimsel araştırmaları da en son olarak, kültürel mirasın doğrudan parçası olan Güney Balkanlar’ın Yunanca konuşulan bölgelerinde ve Küçük Asya’da geliştiği için, Bizans, yakın zamana kadar dışarıdan araştırmaların hedefi olarak kaldı. Osmanlı kontrolü altındaki Türkokratia boyunca, özellikle on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, Bizans tarihine olan

ilginin canlanması olarak değil, hâlihazırda var olan entelektüel akımlar olarak gelişen bir ilgi vardı. Bu ilgi, Tanrı tarafından korunan imparatorluğa ve mirasına ilişkin az çok katı bir Ortodoks bakış açısından, rasyonalizmin ve Aydınlanmanın etkilerinin hissedildiği daha açık bir şekilde çoğulcu ve daha ‘bilimsel’ bir tutuma dönüşmüştü.

Aydınlanma, Bizans’a yönelik açık fikirli bir yaklaşım anlamına gelmiyordu. Edward Gibbon’un (1776-89) değerlendirmesi çok bilindik: Doğu ya da batı Ortaçağ kilisesinin siyaseti konusunda pek çok aydınlanma düşünürünün hissettiği hoşnutsuzluk ile birlikte, büyük ölçüde on sekizinci yüzyıl Yunan felsefesinin İngiliz yorumu ve Roma Cumhuriyeti’nin stoacı değerleri tarafından belirlenen bir görüşe sahiptir -ki bu görüş, en azından bir dereceye kadar, Adamantios Koraes gibi Yunan rasyonalist düşünürleri tarafından da paylaşılmıştır. Gibbon gibi yazarlar tarafından Bizans’a karşı sergilenen “rasyonalist” düşmanlık, şüphesiz, Gibbon’ın muhtemelen düşüncelerini aynı şekilde nahoş bulacağı William Lecky gibi Viktorya döneminin sonraki yazarlarının şiddetli ahlaki düşmanlıklarından oldukça farklıydı (Lecky 1869: c. 2, 13-14):

“Bizans İmparatorluğu hakkında tarihin evrensel hükmü şudur ki; o, istisnasız olarak, medeniyetin şu ana kadar görmüş olduğu en aşağılık ve değersiz yapıyı oluşturur. Bütün yücelik biçimleri ve unsurlarından bu derece mahrum ve içlerinden hiçbirine aşağılık sıfatının bu kadar kesin olarak uygulanabildiği kalıcı başka hiçbir medeniyet yoktur. İmparatorluğun tarihi rahiplerin, hadımların, kadınların, entrikaların, zehirlenmelerin, komploların ve yekpare nankörlüğün tekdüze bir hikâyesidir.”

Bizans araştırmaları, görmüş olduğumuz kadarıyla, Bizans tarihi, dili ve edebiyatı çalışmaları açısından uzun bir silsileye sahiptir. Ancak, Hieronymus Wolf, Edward Gibbon veya Karl Krumbacher’ı (Beck 1996, 1958) ‘modern’ Bizans çalışmalarının kurucusu olarak kabul etmek de bunun, geçmiş topluluklarla ilgili diğer birçok çalışma alanından daha çok, multi-disipliner ve belki de en önemlisi çok kültürlü bir alan olduğu açıktır. Bu alanda Bizans, çok kültürlü ve tarihinin büyük bir bölümünde, diğer birçok unsur arasında Yunan dili ve Ortodoks Kilisesi’nin kilit birleştirici faktörler olarak hizmet ettiği çok dilli bir devleti yansıtır. Okumakta olduğunuz çalışmanın da yer aldığı bu ciltte sunulan muazzam malzeme yelpazesi, konunun muntazam bir tasvirini sağlar. Yine aynı zamanda imparatorluğun kendisinin durumu ile Bizans kültürü ve medeniyetini, akademik ve entelektüel olarak takip etmek için gerekli olan becerilerin ve araştırmanın doğası -tabiri caizse, ana akım “batı” kültürünün sınırlarında- bazen olumsuz sonuçlar doğurmuştur, öyle ki, Bizans Çalışmaları, ezoterik ve kısmen önemsiz bir ilgi alanı olarak görülebilmektedir. Bir dereceye kadar bu, kaynakların dillerinin bir neticesidir ve kısmen de alanın ilk olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, konunun ilk geliştiği bölgelerin çoğundan oldukça uzakta olan coğrafi merkezinden kaynaklanmaktadır.

Sadece Yunanistan’da (ve muhacir Yunan toplulukları içerisinde) Bizans “ana akım”dır ve dolayısıyla bu da kendine has bazı dezavantajlar getirmiştir. Zira burada kültürel siyasetin gereklilikleri, etnik tarih, Ortodoks Kilisesi’nin devam eden rolü ve Bizans geçmişine ilgili hususi görüşünün yanı sıra, çağdaş ulusal kimlik, komşu devletler ve kültürlerle ilişkiler gibi konuların tümü, Bizans’ın sahiplenildiği, çalışıldığı, yeni ve çağdaş Yunan kültürünün yerli meraklılarına yeniden sunulduğu yönleri etkilemek konusunda bir araya gelmiştir. Dâhili tartışmanın da harici okuyucular üzerinde birtakım etkileri olmuştur ve böylece Yunan olmayan Bizantinistlerin yazılarında hem romantik bir Filhelenik (Helen dostu) hem de bir anti-Helenik bakış açısı tespit edilebilir. Bu konuda hatırı sayılır ve iyi bilinen bir literatür bulunmaktadır ve konuya bu bağlamda devam etmek gereksizdir. Ancak bunu akılda tutmak önemlidir, çünkü Bizans araştırmalarının -hem modern Helen geleneği içinde doğup büyümüş olanların ‘dâhili’ perspektifinden hem de modern Yunan

kültürünün dışındakilerin ‘harici’ bakış açılarından haberdar olan çift odaklı merceği, Bizantinistlerin söylemlerinin büyük bir kısmını belirlemiştir.

Bizans Çalışmaları, gördüğümüz gibi, çoğu zaman birbiriyle doğrudan teması çok az olan çok çeşitli alt alanları içeren bir terimdir -bu cildin içeriği bunu çok açık bir şekilde göstermektedir. Ancak bu alt alanlar, iki geniş kategoriye ayrılırlar: Araçsal ve yorumsal. Birincisi ile temel olarak herhangi bir kaynak materyalin hazırlanması ve analizi ile ilgilenen disiplinleri kastediyoruz; bunlar olmadan daha geniş tabanlı yorumlayıcı ya da genelleyici bir çalışmanın düzgün bir şekilde gerçekleştirilemeyeceği makul kabul edilmelidir. Ve edebi, epigrafik, arkeolojik veya görsel temsili olsun, kaynakların doğası gereği, araçsal gelenek, zorunlu olarak, bir bütün halinde Bizans çalışmaları alanına hükmetme eğiliminde olmuştur. Çoğu “Bizantinist”, bu araçsal becerilerden en az birinde ve genellikle birden fazlasında yetkinliğe sahiptir. Bu yetkinlikler, Avrupa ve Kuzey Amerika’nın tarih yazarlık düşüncesine egemen olan ve biçimlendiren on dokuzuncu yüzyıldaki “bilimsellik” kavramlarının pozitivizmine dayanır ve Bizans’ı daha yakından çalışmak isteyenlerin eğitimine egemen olan metinsel kanıtların dâhili ve harici değerlendirmesi için gerekli olan teknik ve metodolojik yetenekler üzerinde yakın zamana dek önem sahibi olmuştur. Bugün artık durum böyle olmasa bile (ve bu hususta herhangi bir değer yargısı beyan etmeden), özellikle klasik filolojinin metotları ve öncelikleri zorunlu olarak büyük bir etkiye sahip olmuştur. Ancak, pek çok bireysel istisna olsa da beceriler hususundaki bu gerekli vurgu bilinçli kuramlaştırmaları ve yansımaları caydırma eğilimindedir. Çok fazla tereddüde mahal bırakmadan, teorik soyutlamadan, ziyadesiyle gereksiz olduğu için kaçınılmıştır ve uzmanların, kendi kanıtlanmış bilimsel değerleri sebebiyle takriben saf görülen yöntemleri kullanarak amaçlarının peşinden gitmelerine olanak tanımıştır. Böyle bir yaklaşım, Bizantinistlerin “geçmiş” üzerine kazanımlarını nasıl anladıklarına ve geçmişe dair bilginin nasıl inşa edildiğine ve üretildiğine dair kaçınılmaz olarak önemli çıkarımlara sahiptir.

1980’lerde, geleneksel görüşlerden bazıları, tarih yazımında daha geniş bir akımı yansıtan ve hem araştırmalarının altında yatan hem de onlara bilgi sağlayan teorik varsayımlara meydan okumakla ilgilenenler ile bu tür tartışmalara ilgisi olmayan, onları alakasız veya erişilemez olarak görmeyi tercih edenler arasında devam etmekte olan bir tartışmaya maruz kaldılar (Haldon 1984). Bizans araştırmaları 1980’lerin ortalarında T. S. Kuhn’un paradigma değişimi olarak bahsettiği bir süreç içerisindeydi. Bu, sonunda geleneksel birtakım varsayımların ve önceliklerin olduğu kadar teorilerin ve yaklaşımların da yer değiştirdiği ya da tamamlandığı ve başka birtakım fikirler tarafından dönüşüme uğratıldığı bir süreçti. Konunun doğasındaki ve konuyu takip edenlerdeki değişiklikler özellikle belirtilmemiştir, ancak araştırma için hangi materyalin kabul edilebilir olduğu ve sormak için hangi soruların uygun olduğu hususundaki tutum ve varsayımlarda kayda değer bir devinim gerçekleşti. Bu bazı yönlerden tamamen öngörülebilirdi: Sosyal ve kültürel değerler ve önceliklerdeki, ortaöğretimdeki ve dönemin başlıca siyasi meseleleri bağlamındaki değişiklikler, doğal olarak üniversite ve kolej derecesindeki programlara dâhil oldular. Toplumsal cinsiyet çalışmaları programlarının ve bilhassa feminist tarih yazımının etkileri, özellikle birbiri ardına gelen nesillerdeki genç bilim insanları tarafından, şimdilerde sorulmakta olan çeşitli sosyal tarih sorularında görülmektedir. Ancak sanat tarihçilerinin ve arkeologların gündemlerinde de aynı ölçüde etkileyici değişiklikler meydana geldi ki bunun sonucunda “Bizans Çalışmaları” olarak bilinen konu ya da konular bütünü, bugün yalnızca yirmi yıl öncesinden bile çok farklı görünmektedir.

Bizans sanatının kalitesi, tarihinin ya da edebiyatının niteliğinden daha sık takdir edildiği için, akademik ilginin büyük bir bölümü sanat tarihine yönelmiştir. Yine de Bizans sanatı araştırmalarının yüzeysel (ama sıklıkla dile getirilen) bakış açısı, sanat tarihinin alanın diğer disiplinlerinden ve hatta daha geniş ilgi alanlarından büyük ölçüde

izole edilmiş olmasındandır; gerçekten de o, maddi nesnelerin arkeolojik bakış açısından ampirik bir incelemesidir. Bizans sanat tarihi yazımı entelektüel akımlara kayda değer bir cevap verme yeteneğine sahiptir ve onun gelişimi ulusal ve uluslararası ilgilerin kompleks bir karışımı olmuştur.

Bizans sanat tarihi konusundaki ilgi on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar fiilen Alman ve Fransız bilginlerin muhafazasında idi ve onların alakası da kültürün “neo-Grek” karaktere sahip olmasıyla ilişkilidir (Crinson 1996: 73). Konu daha sonra, mevcut estetik ve siyasi tutumlar, kilise tartışmaları ve Ortaçağcılığa dair kişisel heveslere cevaben uluslararası ölçekte gelişti (Bullen 2003: 4). İngiltere’de John Ruskin, çok satan kitabı *The Stones of Venice* (1851-53) ve San Marco Kilisesi’ne yönelik eleştirel tanıtımı vasıtası ile itici güç olmuştur; sonuç olarak Bizans sanatına olan ilgi başlangıçta mimarlık araştırması yoluyla geliştirildi ve böylece Gibbon’ın olumsuz Aydınlanmacı tavrılarından sıyrılmış oldu. Ruskin’i etkileyen kişi gezgin Robert Curzon (1849: 34-40) idi. Curzon, Bizans sanatının “entelektüel” ve “tutkusuz” özelliği hakkındaki tutumlarının çoğunu, A. N. Didron’un *Manuel d’iconographie chretienne* (1845) adlı eserine ve geç tarihine rağmen, Bizans sanatçıların kiliseye itaatini ve orijinallikten yoksunluklarını göstermek amacıyla tercüme edilmiş olan Fournalı Dionysios’un *Hermeneia*’nın on sekizinci yüzyıl neşrine borçludur. (bkz. Hetherington 1974). Eski Bizans eserlerine yönelik çok yönlü bir ilgi, W. R. Lethaby ve H. Swainson tarafından kaleme alınan *The Church of Sancta Sophia, Constantinople: A Study of Byzantine Building* (1894) adlı kilit monografi vesilesiyle ortaya çıktı. Sanat ve el sanatları mimarı ve mimarlık tarihçisi Lethaby, Britanya’daki Bizans profiline yükselmesinde etkili oldu ve genç mimarları Atina’daki İngiliz Arkeoloji Okulu’nu ziyaret etme ve Yunanistan ile Küçük Asya’daki Bizans abidelerini kayıt altına alma hususunda teşvik etti. 1914 savaşına kadar süren bu yoğun faaliyet döneminin bir özelliği, Almanya, Rusya, İngiltere ve Fransa’dan gelen faal gruplar tarafından, saha çalışmasında Bizans anıtlarını kaydetmek amacıyla mimari tasarımcılık ve fotoğrafçılığın birleşmesiydi. Millet’in Yunanistan’ın her yerinde ve de Jerphanion’un Kapadokya’da düzenlediği fotoğraf gösterileri bilhassa kapsamlıydı.

Bu etkinliğin arkasında yatan ‘büyük soru’ Erken Hristiyan ve Bizans sanatının kökeninin ne olduğu idi. Merkezî planlı kubbesi ile Konstantinopolis’teki Ayasofya Kilisesi bu tartışmanın merkezindeydi ve ilk olarak, Helenistik Doğu’da kaynaklar arayan ancak daha sonra bu arayışını Greko-Romen dünyasının ötesindeki doğuya ve oryantal fikirlerin aktarılmasına aracı olarak Ermenistan ile İran’a yönlendiren Strzygowski (1901) tarafından başlatıldı. Karşıt görüş ise kilise kubbesinden öncekilerin yalnızca Roma’da bulunduğu yönündeydi. Bu ikili terimler üzerine devam eden sert tartışmaya, Roma mimarisinin karmaşıklığını kabul ederken, Roma İmparatorluğu içinde erken Hristiyan mimarisinin gelişimini ortaya koyan Ward-Perkins (1947) tarafından son verildi. Dura Europos’taki karpıcı keşifler, Roma’nın önemine ilişkin bu yorumda hiçbir fark yaratmadı, ancak Doğu Roma Hristiyan anıtlarının devasa coğrafi sınırı, Bizans sanatı ve mimarisi tabirinin tam olarak neyi kapsamaması gerektiği ve tanımının ne kadar geniş olması gerektiği hususunda şüpheler uyandırmaktadır. Sorun hâlâ devam etmektedir: Bizans sanatının en popüler tanımı onun Konstantinopolis sanatı olduğudur, ancak bu en dar anlamdaki tanımdır ve farklılıkların olumsuz bir şekilde kaba ya da bayağı olarak görülebileceği bir norm ortaya koyduğu için algımızı yanıltabilir. Mevcut söylem Bizans sanatının doğuşunu, Greko-Romen sanatının reddinden ziyade, onun yenilikçi bir “dönüşümü” olarak görür. Ancak bu söylem Bizans sanatı kategorisinin siyasi bir durumu mu, bir dini mi yoksa bir tarzı mı temsil ettiği sorusundan kaçınır (Mango 1991).

Bizans mimari tarihi dört yaklaşımı takip etmektedir (Mango 1991): Binaların tipolojiye ve sözde bölgesel “ekoller”e göre sınıflandırılması; mimariye sembolik veya ideolojik yaklaşım (kubbenin, örneğin, cenneti simgelediği usuller); (Krautheimer 1942

ve Grabar 1946 tarafından açıklanmış olan) mimari şekilleri ve özellikleri açıklamaya yönelik işlevsel yaklaşım ile sosyal ve ekonomik yaklaşım (Tchalenko'da 1953-8 olduğu gibi). Bunların diğer sanat tarihlerindeki yaklaşımlarla da eşleştiği söylenebilir.

Kökenler üzerine sorular, özellikle el yazmalarındaki kanıtlara odaklanmış, Helenistik Doğu ve Roma'nın katkılarını sağduyulu bir şekilde karşılaştıran Rus akademisinin de aynı derecede ilgisi dâhilindeydi. (Kondakov 1886; Ainalov 1961; Lazarev 1947-8). El yazması çalışması Geç Antik Dönem'in iyileştirilmesine ve Vienna Genesisi'nin yeniliklerine yaptığı vurgu ile Wickhoff (1895) tarafından da desteklendi. Kitap illüstrasyonu, yirminci yüzyılın büyük bölümünde sanat tarihçileri için eğitim alanı haline geldi. Weitzmann (1947), el yazması çalışmaları için antikitede tezhip edilmiş kitapların miktarı ve Bizans el yazmalarının türev niteliği hakkında çıkarımlar yapan filolojik bir metot geliştirdi. Onun metodolojisi, resimlerin kopyalanma süreçlerinin metinlerin aktarımı ile aynı 'kurallara' tabi olduğu ve hepsinin 'doğru' bir arketipten türetildiği varsayımına dayanıyordu. Bu da etkili olmasına rağmen zamanla, geride kalan malzemeler üzerinde doğru olduğu varsayılan kayıp modelin çalışmasını abartması sebebiyle eleştirildi (bkz. Walter 1971, Lowden 1992). Weitzmann'ın çalışması, sadece dokuzuncu yüzyıldaki Gregory'nin vaazlarının kaynaklarının değil, onları üretenlerin patristik ayınların her birinin manalarını ve imalarını göstermek için resim döngüsünü nasıl tasarladıklarının ve seçtiklerinin bir analizini de arayan der Nersessian'ın yaklaşımı tarafından baltalandı. Bu arada, Rönesans sanatının Wolfflin (1915) ve Viyana sanat tarihi ekolü tarafından ele alınışına çok şey borçlu olan biçimsel değişimin (ve ikonoklazmın karmaşası) diyalektiğini ortaya çıkarmakla ilgilenen Kitzinger (1976), Bizans sanatına daha geniş ve oldukça biçimci bir yaklaşım sergiledi.

El yazması çalışmaları, 1932 yılında Ayasofya ve Kariye Camii'nin mozaiklerini ortaya çıkarmak için yapılan girişimleri başlatmış olan Whittemore tarafından kurulan Bizans Enstitüsü vasıtasıyla Konstantinopolis'te büyük keşifler yapılmasından dolayı, gitgide sanat tarihi ilgisinin ana odağı olarak yerini aldı. 1959'dan sonra Dumbarton Oaks himayesi altında, İstanbul'daki anıtları ve onların süslemelerini ortaya çıkarma ve sağlamlaştırma işlemi devam etti ve dikkatlerin Ravenna ve İtalya'dan uzaklaşıp Doğu Akdeniz'e doğru kaymasının etkisiyle beraber Kıbrıs'a yayıldı. Aynı zamanda, Yunanistan ve Balkanlar'daki anıtların yayınlanması hızla devam etti ve diğerlerinin yanı sıra Djurić, Orlandos, Soteriou, Xyngopoulos, Chatzidakis ve Mouriki'nin çalışmaları da Yunanistan'da hayatta kalan mirasın (ve onun Bizans sonrası anıtlarının) niceliğini ve mahiyetini ortaya koydu. Bizans sanatının tarihlerini ve biçimsel sekanslarını belirleme konusundaki bu ilgi, Bizans sanatının kilit dönemlerde veya yüzyıllarda ele alındığı uluslararası kongrelerin temalarında işlenmiştir. Anıtsal sanat kapsamı içerisindeki daha geniş bir tartışma sözüm ona 'Bizans Sorunu' ya da Bizans'ın İtalyan Rönesans'ının doğuşuna katkısının nasıl ölçüleceği idi. Demus (1948, 1950, 1970) bu doğrultuda, mozaik süslemenin mahiyetinin bir tanımını yaptı, batıya yayılmasını araştırdı ve İtalyan Rönesans'ının Bizans geleneğinin inkârı olduğunu varsayan Giorgio Vasari'den (1511-74) miras kalan geleneksel sanat tarihi yaklaşımını reddetti; doğu ve batının on üçüncü yüzyılda yakın temasta olduğu ve on dördüncü yüzyılda kademeli olarak farklı (ancak bağlantısız olmayan) yollar izlediği görüşünü ortaya koydu.

Bir sonraki büyük paradigma değişimi, Aziz Catherine Manastırı'nın simgelerinin keşfedilmesi ve devamında yayınlanmasıyla birlikte, panel resminin Bizans dönemi boyunca önemli bir araç olduğunun ve Konstantinopolis'e olan uzaklığına rağmen manastırın en yüksek kalitede eserleri bünyesinde barındırdığının ortaya çıkmasıyla meydana geldi. Weitzmann (1982), Kudüs Krallığı'ndan gelen el yazması çalışmalarından elde edilen, Buchthal'ın (1957) metodolojisini takip ederek, Batılı sanatçıların eseri olarak yorumladığı ikonlara hatırı sayılır bir önem verdi. Son zamanlarda,

ikonaların işlevleri ve rollerini saptamak için Ortodoks manastırları ve koleksiyonlarındaki ikonaların incelenmesi ve muhafaza edilmesi için kayda değer araştırmalar yapılmıştır (Venedik Girit'inin noter arşivindeki sanatla ilgili belgelerin varlığı buna yardımcı olmuştur). Belting (1990) bu materyali gözden geçirmiş ve mucizevi ikonalar kültürü de dâhil olmak üzere, Paskalyadaki ve diğer ritüellerdeki ikonalara bağlılığın yeni örüntülerinin oluşumunda on birinci ve on ikinci yüzyıl manastırının önemini göstermiştir.

Maguire (1992), yakın dönem sanat tarihinin bazı modellerini (sanata ve metne; sanata ve ayine ilgi) tanımlamıştır. Diğer dönemlerin sanat tarihi ile ortak bir şekilde, vurgudaki ana değişim, üreticinin bakış açısından yapıtın biçimsel takdirinin, (Talbot Rice 1959'da olduğu gibi) toplum içerisinde imgelerin izlenmesinin antropolojik analizine geçişi nedeniyle olmuştur (Cormack 1985; Nelson 2000). Post-yapısalcı bir kuramsal çerçeveye bu geçiş, Mango'nun (1972) sanatıyla ilgili oldukça etkili metin koleksiyonu tarafından desteklenmiştir.

Bizans sanat tarihinin paradoksu, ele alınmış biçiminin genellikle parçalı ve uzmanlık gerektiren bir literatürle sınırlı olarak görülmesi, yine de sürekli tüm dönemi kapsayan araştırmaların konusu olmasıdır (Dalton 1911, Diehl 1925-6 gibi). Bunlar, dönemlerinin genel sorunlarını, hangi araç ve materyallerin hayatta kalmış olduğunu ve Konstantinopolis'teki kayıpların sekansı nasıl sapılabileceğini ele almıştır. Bu araştırmaların gündemi, ulusal geleneklere ve ilgi alanlarına çok şey borçludur ve yardımcı kaynakların tercihlerinden ve tutumlarından etkilenmişlerdir. Nitekim Mesih imgelerinin temsilinin kökenleri üzerine son zamanlarda yapılan tartışmalı bir araştırma, daha eşitlikçi, muhtemelen transatlantik bir konumdan farklı, sözde bir Avrupa imparatorluk önyargısını karikatürize etmektedir (Mathews 1993). Sanat tarihinin mevcut gündemi büyük ölçüde teorik ilgi alanları tarafından değil, Avrupa ve Amerika'daki başlıca galerilerde bulunan seçili materyallerin gösterildiği büyük sergiler tarafından belirlenmektedir. Bu tür gösteriler, alanın asli materyalleri ile yeni bulguları bir araya getirmekte, halkın takdirini ve bilimsel yorumları cezbetmektedir. Bu sergiler, Bizans sanatının dünya sanat tarihi ile nasıl uyumlu olduğu ve sanat tarihinin hangi türlerinin onun geleneksel sorularıyla kesiştiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Burada ana hatları belirtilen gelişmelerden bazıları, ardışık nesillerden araştırmacılar ve öğrencilerin ilgi yönlerinin değişmesinin doğal sonucudur. Ancak, 1970'lerin sonlarından itibaren meydana gelen değişikliklerin öncekilerden daha hızlı ve daha geniş kapsamlı olduğu ve İkinci Dünya Savaşı öncesinden 1970'lere kadar geçen dönemin daha yavaş değişim hızıyla çok çarpıcı bir tezat oluşturan entelektüel gündemin fiili bir genişleme geçirdiği de doğrudur. Özellikle iki alan, yani sanat tarihi ve edebi araştırmalar, süregelmekte olan teorik tartışmalarla yakın temasta olmaktan yararlanmışlardır (Brubaker 1992; Mullett 1990). Bizans literatürüne yönelik tutumlar geleneksel olarak son derece tutucu olmuştur ve büyük ölçüde klasik metinlere yönelik daha eski yaklaşımlar üzerinde modellenmiştir: Temel odak noktası, eleştirel baskıların üretimi ile ikincil amaç olarak el yazması ve dilbilim çalışmaları olmuştur. 1967'den beri on dokuzuncu yüzyıl Bonn Corpus'unun yerini alması için Bizans tarihçilerinin modern nüshalarını sağlamakta olan Corpus Fontium Byzantine Historiae, giderek artan bir şekilde modern bir dile çeviriyi de içermekle birlikte, bu katı modelci takip ediyor. Şaşırtıcıdır ki, sınırlı bilgi notlarıyla, aynı doğrultuda metin ve çeviriler sağlayan belirli sayıda seriler olsa da (Ör. Loeb: Prokopios, Yunan Antolojisi; Bude Psellos, *Chronographia*, Anna Komnene, *Alexiad*, Sources Chretiennes: Kosmas İndikopleustes), bazı başarılı edebi yorumların merak uyandıran örneklerine (Ör. Smith 1999) ve Alexander Kazhdan ya da Jakov Ljubarskij (1998) gibi eleştirmenlerin hareketli teşviklerine rağmen, hâlâ kapsamlı bir edebi yorum gerçekleştirme hususunda neredeyse hiçbir ciddi girişim yapılmamıştır.

Diğer alanlarda başlatılan gelişmelerle bir ölçüde ilgilenen sosyal ve ekonomik tarihte olduğu gibi, bir bütün olarak Bizans çalışmaları, öne sürülen meselelerin bazılarını -sadece tartışmak ve reddetmek için de olsa- ele almada alışılmadık bir şekilde yavaş kalmıştır. Bu durum, örneğin, nispeten yeni olsalar bile, zamanında Bizans çalışmaları dışarısında kalan sahneyi uzun bir süre bilfiil domine etmiş olan yapısalcılık hakkında, tarih yazımıyla ilgili tartışmalar sunan Alexander Kazhdan ve Giles Constable'nin *People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies* adlı eserinde güzelce açıklanmıştır. Kuşkusuz, konunun birçok alanındaki bireyler, var olan mutabakata itiraz etme konusunda isteklilik gösterdilerse de ileride ortaya koyacakları eserlerinin temayülü ve istikameti dışında, doğrudan çok az etkiye sahiplerdi. Bu tutuculuk ya da ihtiyat, bir bütün olarak alanın kendi kendine yeten karakterine atfedilebilir. Belki de ironik olan şudur ki Bizans dünyasının, kültürünün, ekonomisinin ve toplumunun tetkiki doğrudan klasik filolojiden tekâmül etmiştir ve klasik filoloji, daha evvelki deneye dayalı ve pozitivist vurgusuyla, Bizans çalışmalarına benzer bir eğilim miras bırakmıştır. Yine de yirminci yüzyılın son çeyreğinde klasik filolojinin hem yapısal dilbilim hem karşılaştırmalı edebiyat teorisi hem de yazar, okuyucu ve metinler arası kavramlarına geleneksel yaklaşımların post-yapısalcı eleştirileri hususunda gelişmeler görülmesi biraz paradoksaldır. Bu sırada Roma tarihi, toplumu ve kurumları üzerine yapılan çalışmalar da benzer gelişmelerin yanı sıra arkeoloji ve ilgili bilimlerdeki heyecan verici ilerlemelerle 1960'lardan itibaren dönüşüme uğramıştır.

Bizans araştırmaları, kendi etrafında sürüp giden tarihsel ve sosyal bilimsel kuram tartışmalarının tesiri ve sonuçlarının tamamen etki alanı dışında değildir. Yazarın niyeti ya da algının kültürel olarak belirlenmiş doğası hakkındaki münazara, kanıtlarla ilgili sorulabilecek suallerin türleri ve yorumsal olasılıklar hakkında yeni tartışmalar başlatmıştır. Fakat, özellikle kanıtın kendisinin kültürel olarak belirlenmiş yapısını kapsayan diğer tartışmalar, bütünüyle, Bizantinistlerin ilgi alanlarının uzağında kaldı. Bu, bilhassa genel hatlarıyla "postmodernizm" olarak anılan şey için geçerlidir. Birkaç istisna haricinde, Bizantinistler, geleneksel batı tarih yazımı geleneğinin pozitivistizminin açıkça ifade edilmeyen varsayımları üzerindeki kendi yorumlama çerçevelerine dayanarak, yeniden böyle bir tartışmadan imtina etmeye meyil etmişlerdir. 1990'larda Yeni Tarihselcilik olarak adlandırılan yaklaşım ve postmodernizm hakkındaki tartışmaların - sanat ve edebiyat teorisine aktif olarak dâhil olanların dışında - etkileri Bizans çalışmaları üzerinde iz bırakmıştır (örneğin bkz. Stone 1991, Joyce 1991, Kelly 1991). Tarih yazımının epistemolojik konumu ve geçmişin ontolojik durumu hakkındaki tartışmaların gündeme getirdiği meselelerle ilgilenen tarihçiler ve tarih filozofları arasındaki münazaralar, Bizantinistlerin çoğuna pek etki etmemiş olan fikir kutuplaşmaları üretti, ancak bu onların bu kutuplaşmalardan haberdar olmadıkları anlamında gelmez. Zira kişisel entelektüel uygulama ile bu uygulamanın, içinde var olduğu entelektüel ya da kurumsal bağlam arasında genellikle bir boşluk vardır.

Ortaçağ döneminin sonuna kadar önemli değişikliklerle ayakta kalmış olan bir geç antik devlet oluşumunun en ilginç örneklerinden birisini temsil ediyor olması gerçeğine rağmen Bizans İmparatorluğu, hem karşılaştırmalı tarihçilerden hem de devlet kuramcılardan, özellikle içinden Bizans'ın tekâmül ettiği Roma'ya gösterilen muameleyle karşılaştırıldığında, dikkat çekecek derecede az ilgi görmüştür. Bu, bizim kanaatimizce, Bizans dünyası tarihçileri ve uzmanlarının, kendi çalışmalarından genelleme yapmaya ya da karşılaştırmalı bir bağlam içerisinde daha geniş sonuçlar çıkarmaya ekseriyetle isteksiz olmalarının bir yansımasıdır. Her ne kadar yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında bu göreceli izolasyonu yıkmaya başlayan bir dizi genel tarih ortaya çıkmış olsa da uzman olmayanların konuya erişimi zor olmaya devam etmiştir (Treadgold 1997; Haldon 2000; Gregory 2005; Mitchell 2007; Cameron 2007).

Alanın entelektüel ihtiyatına yönelik gitgide artan zorluklar mevcuttur. Özellikle Bizans literatürü araştırmalarında (örneğin Cameron 1991; Mullett 1997), ve bunun yanı sıra, Ortaçağ Batı ve Roma arkeolojisinin etkisi altında, Bizans maddi kültürü, şehircilik ve ilgili fenomenlerin araştırmasında mühim yenilikçi perspektifler geliştirilmektedir. Ancak, Bizans'ı uzun dönem karşılaştırmalı bir perspektife koyacak olan bu alandaki uzmanların ortaya koyduğu çalışmaların eksikliği, alan dışındakilerin Bizans'ı hâlâ çok az yorum yaparak ya da hiçbir yorum yapmadan es geçmeye meyilli oldukları anlamına gelmektedir. Peter Brown (1971, 1981) ve Alexander Kazhdan (1974) gibi akademisyenlerin Geç Roma, Bizans ve Ortaçağ Batı dünyalarının sosyo-kültürel tarihinin bakış açıları üzerine çalışmaları, Michael McCormick'in (1998, 2001) İslam ve Doğu Roma ile Ortaçağ İtalyan ve Frank dünyalarının yolları üzerine çalışması, seyahat ve iletişim kalıplarıyla birbirine bağlıydı; Chris Wickham'ın (2005) M.S. beşinci yüzyıldan sonraki Avrupa ve Akdeniz dünyalarında toplum ve ekonominin evrimi üzerine ya da Alan Harvey (1989) ve Michael Kaplan'ın (1992) Bizans'ın zirai iktisadı üzerine eserleri, mevzuları daha geniş ve karşılaştırmalı bir perspektiften irdelemeye başladı. Ancak 2008'de bile Bizans, özellikle genel tarihlerde ve popüler literatürde, doğal Balkan ve Anadolu bağlamından ziyade özel bir vaka olarak ele alınarak, bir tür eşsiz ve seçkin bir yadigar, Ortodoks maneviyatının, Roma hukukunun ve doğu despotizminin bir sığınağı olarak görülmektedir. Daha geniş bir karşılaştırmalı bakış açısıyla çalışanlar, Bizans dünyasını ancak yakın bir zamanda ve çoğunlukla oldukça yüzeysel olarak sentezlerine dâhil etmeye başladılar. Michael Mann'ın takdire şayan tetkikinin ilk cildi, *The Sources of Social Power* (1986), bundan kısaca ve problematik bir şekilde bahseder; Runciman'ın *A Treatise on Social Theory* (1986) adlı eserinin ikinci cildi elde ettiği sonuçlar açısından daha iyi olsa da aynı derecede kısıdır; diğer karşılaştırmalı tetkiklerin çoğu ise -örneğin, Tainter'ın *The Collapse of Complex Societies* adlı eseri (1988)- Bizans'a pek de bağlılık göstermezler. Perry Anderson'ın *Passages from Antiquity to Feudalism* (1974) adlı eseri, Doğu Roma bağlamına ciddi bir önem verir ancak 1970'lerin başında yazıldığı zamanından beri, Doğu Roma Devleti'nin nasıl evrimleştiğini anlamada bir takım önemli ilerlemeler gerçekleştiğinden dolayı, onun oldukça ehil incelemesi günümüz okuyucusu için bazı hususlarda geçerliliğini yitirmiştir. Buna ek olarak, bu tartışmaların çoğu, istemeden de olsa, Ortaçağ Doğu Roma kültürünü durgun ve fosilleşmiş olarak sunmaya, dolayısıyla da kaynakların bazılarında açıkça görülen yavaş değişim oranlarının altında yatan dinamik yapıları görme olasılığını daha da engellemeye meyilli bir perspektifle tahrif edilmiştir. Ancak bu muhtemelen, bu tarz çalışmaların, kusurlu ya da problemli olsa bile, büyük oranda dışarıdan uzmanların ve karşılaştırmacıların ürünü olduğu ve birkaç istisna dışında (ör. Haldon 1993, 1995) alan içerisinden çok az karşılık bulunduğu bir durumun göstergesidir. Bunun güzel bir örneği, Bizantinistler tarafından okunmamış olan, Balkan ve Doğu Avrupa tarihine ilişkin "Bizans" arka planı üzerine eleştirel bir çalışma (Arnasson 2000) kapsamında, Bizans kültürünü karşılaştırmalı ve "medeniyet" bağlamı içine yerleştirme girişimiydi.

Bizans dünyası ve Bizans çalışmaları, iki farklı açıdan daha "dış" dikkati çekmiştir: Birincisi, sözde "Bizans milletler topluluğu" nun evrimi, bir başka ifadeyle Güneydoğu Avrupa ve Batı Rusya'da belirgin biçimde "Bizanslaşan" kültürel bir bölgenin gelişimi konusudur. Burada, Bizans gelenekleri, ağırlıklı olarak Ortodoks Hristiyanlığı ve kilise teşkilatı hususunda ve ekümenik iddialarla bir imparatorluk maiyetinin ortak kültürü içerisinde sağlam bir şekilde yerleşmiş ve bu kültürlerin gelişimini daha sonra belirli açılardan günümüze kadar etkilemiştir. Bu etki, halk dini ve Kilise yapılarıyla ya da saray kültürü ve dini sanatla sınırlı değildi; aynı zamanda iktidara karşı tutumları ve tanımları, hükümdar ile tebaası ve merkez ile çevre arasındaki ilişkileri de etkiledi. Alanın dışından çok az sayıda geniş kapsamlı bir karşılaştırmalı inceleme yapılmış olmasına rağmen (Mann ve Runciman, burada tekrar anılmayı hak ediyor, ki her ikisi de mevzuya çok farklı bakış açılarından yaklaştılar ve ikisi de Bizans etkisi sorusu üzerine çok fazla bir şey söylemedi), bir

uzman tarafından meselelerin faydalı ve betimleyici bir açıklaması, daha sonraki karşılaştırmalı çalışmalar için iyi bir başlangıç noktası teşkil etmiştir (Obolensky 1971).

Dikkati çeken ikinci konu ise değişim veya dönüşüm ile ilgilidir: Bizans dünyasının doğrudan dış dünya üzerinde, özellikle de Ortaçağ Batı Avrupa tarihi üzerinde, etki bıraktığı yerde, daha fazla ilgi görmüştür. Böylece, Batı Roma dünyasının çeşitli “Germen” halef krallıklarına dönüştüğü ve sözde geleneksel biçimiyle Roma İmparatorluğu’nun nihayet ortadan kalktığı dördüncü yüzyılın sonundan yedinci yüzyıla kadar olan dönem, daha geniş meselelerin gündeme getirildiği bazı karşılaştırmalı tarihsel tartışmaları cezbetmiştir. (Örneğin, de Ste. Croix 1981; Cameron 1993; Haldon 1993, 1995). Daha da açık bir şekilde, Haçlı Seferleri dönemi ve özellikle de Bizans ve Batı Hristiyan kültürlerinin doğrudan ve bazen düşmanca temas kurmuş olduğu ilk dört Haçlı Seferi (yaklaşık 1097-1204), hem kültürel tarih açısından hem de siyasi yapılar ve bunların altında yatan sosyal ilişkiler açısından, karşılaştırmalı çalışmalar için önemli bir uyarıcı olmuştur. Bu durum, her ne kadar şimdi bu tartışma geride kalmış gibi görünse de Bizans’ın batılı anlamda “feodal” olup olmadığı hakkındaki tartışmalarda belirgin hale gelmiştir (bkz. Reynolds 1994), ancak Bizans tarihinin diğer yönlerini de etkilemiştir (örneğin, Jacoby 1993).

Bizans çalışmalarının sahip olduğu en büyük avantaj, muhtemelen uluslararası ve çok kültürlü entelektüel ve kurumsal temelidir. Bizans kültürü ve tarihi akademisyenlerinin, farklı ulusal bağlamlarda karşılaştıkları zorluklar ne olursa olsun ve bu çok mühim uluslararası yapının bazı unsurları ne kadar muhafazakâr ya da radikal olursa olsun, enternasyonalizmi, onun son derece canlı bir konu olduğu ve son otuz kırk yılı aşkındır katlanarak büyümesi de yeni etkilerin, yeni akımların, eski sorunlara yeni yaklaşımların ve bu sorunların bazılarını çözmek için yeni yöntemlerin, her büyük uluslararası konferans ya da sempozyumun olağan bir özelliği olduğu anlamına gelmektedir. Ve bu bilimsel ve entelektüel çaba, komşu çalışma alanları üzerinde gittikçe artan bir şekilde etkili olmaktadır.

Bu çalışmanın da içinde yer aldığı bu cilt günümüzde, alana yeni başlayan okuyucuları yönlendirmek amaçlı bibliyografyalar ve atıflarla birlikte, Bizans çalışmalarının durumu ile ilgili genel bir resim çizmeyi amaçlamaktadır. Konunun uygun bulunan temel alanlarından mümkün olduğunca çoğu işlenmiştir: Sayıları ve çeşitliliği, hâlihazırda konunun canlılığını gösteren sağlam bir kanıt ve gelecekteki tartışma gerektiren zorluklar ve mevzular hakkında da bir göstergedir.

KAYNAKÇA

YARARLANILAN KAYNAKLAR VE EK OKUMA

- Ainalov, Dimitri. V.; *The Hellenistic Origins of Byzantine Art (1900-1)*, trans. E. Sobolevitch and S. Sobolevitch, (Ed. C. Mango), Rutgers University Press, New Brunswick, 1961.
- Anderson, Perry; *Passages from Antiquity to Feudalism*, NLB, London, 1974.
- Arnasson, Johann; "Approaching Byzantium: Identity, Predicament And Afterlife", *Thesis Eleven*, 2000, ss.39-69.
- Beck, Hans-Georg; "Die byzantinischen Studien in Deutschland vor Karl Krumbacher", *Χάλικες*, Munich, 1958, ss. 67-119.
- _____ ; "Hieronimus Wolf", *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben*, Munich, 1966, ss. 169-93.
- _____ ; *Byzantinistik Heute*, De Gruyter, Munich, 1977.
- Belting, Hans; *Bild und Kult: Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, Auflage, Munich, 1990.
- Breasted, James Henry; *Oriental Forerunners of Byzantine Painting*, University of Chicago Press, Chicago, 1924.
- Brown, Peter; *The World of Late Antiquity*, Harcourt Brace Jovanovich, London, 1971.
- _____ ; *The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity*, University of Chicago Press, Chicago, 1981.
- Brubaker, Leslie; "Parallel universes: Byzantine art History in 1990 and 1991", *BMGS*, 1992, ss. 203-33.
- Buchthal, Hugo; *Miniature Painting in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Clarendon Press, Oxford, 1957.
- Bullen, J. B; *Byzantium Rediscovered*, Phaidon, London, 2003.
- Byron, Robert, and Talbot Rice, David; *The Birth of Western Painting*, Routledge, London, 1931.
- Cameron, Averil; *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse*, University of California Press, Berkeley, 1991.
- _____ ; "The use and abuse of Byzantium: An Essay on Reception", *Inaugural lecture*, King's College, London, 1992. (repr. in *Changing Cultures in Early Byzantium* (Aldershot, 1996): no XIII).
- _____ ; *The Mediterranean World in Late Antiquity, A.D. 395-600*, Routledge, London, 1993.
- _____ ; *The Byzantines*, Wiley-Bsackwell, Oxford, 2007.
- Cormack, Robin; *Writing in Gold: Byzantine Society and its Icons*, Oxford University Press, London, 1985.
- _____ and Jeffrey, Elizabeth; *Through the Looking Glass: Byzantium through British Eyes*, Routledge, London, 2000.
- Crinson, Mark; *Empire Building: Orientalism and Victorian Architecture*, Routledge, London, 1996.
- Curzon, Robert; *Visits to Monasteries in the Levant*, J. Murray, London, 1849.
- Dalton, Ormonde Maddock; *Byzantine Art and Archaeology*, Clarendon Press, London, 1911.
- De Ste. Croix, Geoffrey E. Maurice ; *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Cornell University Press, London, 1981.
- Demus, Otto; *Byzantine Mosaic Decoration: Aspects of Monumental Art in Byzantium*, Paul, Trench, Trubner, London, 1948
- _____ ; *Mosaics of Norman Sicily*, Routledge&Paul, London, 1950.
- _____ ; *Byzantine Art and the West*, New York University Press, New York, 1970.
- Der Nersessian, Sirarpie; "The illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus: Paris Gr. 510. A Study of the Connections between Text and Images", *DOP*, ss.195-228.
- Didron, Adolphe Napoléon; *Manuel d'iconographie chrétienne*, Imprimerie Royale, Paris, 1845.
- Diehl, Charles; *Manuel d'art byzantine*, A. Picard et fils, Paris, 1925-6.
- Grabar, Andre; *Martyrium: recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, Collège de France, Paris, 1946.
- Gregory, Timothy E.; *A History of Byzantium*, John Wiley and Sons Ltd, Oxford, 2005.
- Haldon, John; "'Jargon' vs. 'the facts'? Byzantine history-writing and contemporary debates", *BMGS*, 1984, ss. 95-132.
- _____ ; *The State and the Tributary Mode of Production*, Verso, London, 1993.

_____ ; 'Pre-industrial states and the distribution of resources: the nature of the problem', *The Byzantine and Early Islamic Near East III: States, Resources and Armies: Papers of the Third Workshop on Late Antiquity and Early Islam*, (Ed. A. M. Cameron), Princeton, 1995, ss. 1-25.

_____ ; *Byzantium: A History*, Tempus Publishing, London, 2000.

Harvey, Alan; *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Hetherington, Paul; *The 'Painter's manual' of Dionysius of Fourna: An English Translation [from the Greek] with commentary of cod. gr. 708 in the Saltykov-Schedrin State Public Library, Leningrad*, Oakwood Publications, London, 1974.

Jacoby, David; "The Venetian presence in the Latin empire of Constantinople (1204-1261): the challenge of feudalism and Byzantine inheritance", *JÖB*, 1993, ss. 141-201.

Joyce, Patrick; "History and Post Modernism I", *Past and Present*, Oxford University Press, London, 1991, ss. 204-9.

Kaplan, Michel; *Les hommes et le terre à Byzance du VIe au XIe siècle: propriété et exploitation du sol*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 1992.

Kazhdan, Alexander; *Social'nyj sostav gosподstvujuscego klassa v Vizantii XI-XII vv.*, Moscow, 1974.

_____ and Constable, Giles; *People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies*, Dumbarton Oaks, Washington, 1982.

Kelly, Catriona; "History and Post-Modernism II", *Past and Present*, 1991, ss. 209-13.

Kitzinger, Ernst; *The Art of Byzantium and the Mediaeval West: Selected Studies*, Indiana University Press, Bloomington, 1976.

Kondakov, Nikodim Pavlovich; *Histoire de l'art byzantin considéré principalement dans les miniatures*, Librairie de l'Art, Paris, 1886.

Krautheimer, Richard; "Introduction to an "Iconography of Mediaeval Architecture"", *JWCI*, 1942, ss. 1-33.

Lazarev, Viktor Nikitich; *A History of Byzantine Painting* (in Russian), State Publishing House, Moscow, 1947-8.

Lecky, William Edward Hartpole; *A History of European Morals from Augustus to Charlemagne*, 2 vols. University of Michigan, London, 1869.

Lethaby, William Richard and Swainson, Harold; *The Church of Sancta Sophia, Constantinople: A Study of Byzantine Building*, Macmillan&Company, London, 1894.

Ljubarskij, Jakov; 'Quellenforschung and/or literary criticism: narrative structures in Byzantine historical writings', *Symbolae Osloenses*, 1998, ss. 5-21.

Lowden, John; *The Octateuchs: A Study in Byzantine Manuscript Illumination*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1992.

McCormick, Michael ; "Bateaux de vie, bateaux de mort. Maladie, commerce, transports annonaire et le passage économique du Bas-Empire au moyen âge", *Morfologie sociali e culturali in Europa fra tarda Antichità e alto Medioevo*. (Spoleto), 1998, ss. 35-118.

_____ ; *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300-900*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Maguire, Henry; "Byzantine art history in the second half of the twentieth century", *Byzantium: A World Civilization*, (Ed. A. E. Laiou and H. Maguire), Washington, 1992, ss. 119-55.

Mango, Cyril; *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453: Sources and Documents*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1972.

_____ ; "Approaches to Byzantine architecture", *Muqarnas*, 1991, ss. 40-4.

Mann, Michael; *The Sources of Social Power*, vol. 1: *A History of Power from the Beginnings to A.D. 1760*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Mathews, Thomas; *The Clash of Gods: A Reinterpretation of Early Christian Art*, Princeton University Press, Princeton, 1993.

Mazal, Otto; *Manuel d'études byzantines*, Prepols Publish, Louvain, 1988.

Mithcell, Stephen; *A History of the Roman Empire, A.D. 284-641*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2007.

Moravcsik, Gyula; *Einführung in die Byzantinistik*, Darmstadt WissenschaftlicheBuchgesellschaft, Darmstadt, 1976.

Mullett, Margaret; "Dancing with deconstructionists in the garden of the Muses: new literary history vs.?", *BMGS*, ss. 233-43.

_____ ; *Theophylact of Ochrid: Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Ashgate Publishing, London, 1997.

Nelson, Robert; *Visuality Before and Beyond the Renaissance: Seeing as Others Saw*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

- Obolensky, Dimitri; *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971.
- Ostrogorsky, George; *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, 1986.
- Reynolds, Susan; *Fiefs and Vassals*, Oxford University Press, London, 1994.
- Runciman, Walter Garrison; *A Treatise on Social Theory*, vol. 1: *The Methodology of Social Theory*; vol. 2: *Substantive Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Ruskin, John; *The Stones of Venice*, Smith, Elder&Co., London, 1851-53.
- Smith, Ole Langwith; *The Byzantine Achilleid: The Naples Version*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1999.
- Soteriou, Georgios and Soteriou, Maria; *Icons of Mount Sinai* (in Greek), Institut Français d'Athènes, Athens, 1956-58.
- Stone, Lawrence; "History and post-modernism", *Past and Present*, 1991, 217-18.
- Strzygowski, Joseph; *Orient oder Rom: Beiträge zur Geschichte der spätantiken und frühchristlichen Kunst*, Leipzig, 1901.
- Joseph, Tainter; *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- Talbot Rice, David; *Art of Byzantium*, Thames&Hudson, London, 1959.
- Tchalenko, Georges, *Villages antiques de la Syrie nord: le massif du Bélus à l'époque romaine*, P. Geuthner, Paris, 1953-58.
- Treadgold, Warren; *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, 1997.
- Walter, Christopher; "Liturgy and the illustration of Gregory of Nazianzen's Homilies: an essay in iconographical methodology", *REB*, 1971, ss. 183-212.
- Ward-Perkins, J. B.; "The Italian element in late Roman and early medieval architecture", *Proceedings of the British Academy*, Geoffrey Cumberledge, 1947, ss.1-32.
- Weitzmann, Kurtz; *Illustrations in Roll and Codex: A Study of the Origin and Method of Text Illustration*, Princeton University Press, 1947.
- _____ 1982. *Studies in the Arts at Sinai* (Princeton).
- Wickham, Christopher; *Framing the Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400-800*, Oxford University Press, London, 2005.
- Wickhoff, Franz; *Der Wiener Genesis*, Tempsky, Vienna, 1895.
- Wöfflin, Heinrich; *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*, Nabu Press, Munich, 1915.